

**ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ДОПИТУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВОПОРУШЕННІ
З ВИКОРИСТАННЯМ ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТІЖНИХ ЗАСОБІВ І СИСТЕМ****FEATURES OF INTERROGATION TACTICS IN A CRIMINAL OFFENSE USING
ELECTRONIC PAYMENT EQUIPMENT AND SYSTEMS****Чабаненко Ю.С., асистент кафедри кримінально-правових дисциплін***Криворізький факультет**Національного університету «Одеська юридична академія»***Лескова-Годлевська Ю.К., викладач***Криворізький юридичний фаховий коледж**Національного університету «Одеська юридична академія»***Потурайко С.О., студентка IV курсу***Криворізький факультет**Національного університету «Одеська юридична академія»*

Стаття присвячена висвітленню актуальних питань тактики допиту підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень, скоєних з використанням електронних платіжних засобів і систем.

Популярність електронних платіжних систем викликана об'єктивними причинами, а саме значною кількістю переваг порівняно з традиційними розрахунками: швидкість, зручність здійснення, контрольованість. Однак з цих же причин платіжні системи активно використовуються для здійснення різних злочинів, насамперед проти власності, а також у сфері економічної діяльності.

Допит є одним з найважливіших елементів комплексу першочергових слідчих (розшукових) дій, які проводяться на початковому етапі розслідування будь-якого злочину, в т.ч. і розслідування кримінальних правопорушень, скоєних з використанням електронних платіжних засобів і систем. З позиції закону це регламентований кримінально-процесуальним законом процес спілкування між особами, які беруть участь у розслідуванні, спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі. Незважаючи на той факт, що тактика допиту є самостійним та усталеним підрозділом криміналістичної тактики, має сформований понятійний апарат, класифікатори, порядок підготовки та проведення допиту, розслідування кримінальних правопорушень, скоєних з використанням електронних платіжних засобів і систем, має низку особливостей, що накладає відбиток на процес проведення всіх слідчих (розшукових) дій, включаючи допит. До таких особливостей віднесено: особливості допиту членів злочинного угруповання; особливості залучення до допиту фахівця і безпосередньо допит самого фахівця.

Предметом допиту у розглянутій нами категорії справ є: обставини, пов'язані із самою подією злочину (час, місце, спосіб, наслідки і т. д.); обставини, що підтверджують або спростовують винність конкретних осіб і мотиви їхніх дій, що впливають на ступінь і характер відповідальності підозрюваного; обставини, що належать до характеру і розміру шкоди, завданої злочинцем і т. п. Але специфіка кримінальних правопорушень у сфері електронних платіжних засобів вимагає доповнення такого переліку більш конструктивними даними, а саме: з'ясування питань, що стосуються технічних аспектів підготовки і реалізації злочинних намірів; відомостей про потерпілу сторону, порядок проведення електронних розрахункових операцій, технічні і конструктивні особливості комп'ютерної системи, яка піддавалася впливу, засоби комп'ютерної техніки, які використовувалися злочинцем під час скоєння злочину, та ін.

Ключові слова: кримінальне правопорушення з використанням електронних платіжних засобів і систем, допит, тактика допиту, підозрюваний, початковий етап розслідування, першочергові слідчі (розшукові) дії.

The article is devoted to the coverage of topical issues of interrogation tactics of suspects in criminal offenses committed with the use of electronic means of payment and systems.

The popularity of electronic payment systems is due to objective reasons, namely a significant number of advantages over traditional calculations: speed, ease of implementation, controllability. However, for the same reasons, payment systems are actively used in committing various crimes, primarily against property, as well as in the field of economic activity.

Interrogation is one of the most important elements of a set of priority investigative (search) actions carried out at the initial stage of the investigation of any crime, including the investigation of criminal offenses committed using electronic means of payment and systems. From the standpoint of the law, it is regulated by the criminal procedure law process of communication between persons involved in the investigation, aimed at obtaining information about the facts known to the interrogated, which are important for establishing the truth in the case. Despite the fact that the tactics of interrogation is an independent and well-established unit of forensic tactics, has formed a conceptual apparatus, classifiers, the procedure for preparing and conducting interrogation, investigation of criminal offenses committed using electronic means of payment and systems, has a number of features the process of conducting all investigative (search) actions, including interrogation. Such features include: features of interrogation of members of a criminal group; features of involvement in interrogation of the expert and directly interrogation of the expert.

The subject of interrogation in the category of cases considered by us are: circumstances related to the event of the crime (time, place, method, consequences, etc.); circumstances confirming or refuting the guilt of specific persons and the motives of their actions that affect the degree and nature of the suspect's liability; circumstances relating to the nature and extent of the damage caused by the crime, etc. But the specifics of criminal offenses in the field of electronic means of payment requires supplementing this list with more constructive data, namely: clarification of issues related to technical aspects of preparation and implementation of criminal intentions; information about the injured party, the procedure for conducting electronic settlement operations, technical and design features of the computer system that was exposed, the means of computer equipment used by the offender in committing the crime, etc.

Key words: criminal offense using electronic means of payment and systems, interrogation, interrogation tactics, suspect, initial stage of investigation, priority investigative (search) actions.

Актуальність теми. Повсюдне впровадження електронних платіжних систем і засобів нині є найважливішою тенденцією розвитку технології безготівкових розрахунків у банківській діяльності. Для пересічних клієнтів це – надійність, зручність, практичність, економія часу,

відсутність необхідності носити при собі значні суми готівки. Для різних організацій це – підвищення конкурентоспроможності та престижу, наявність гарантій платежу, зниження витрат на виготовлення, облік та обробку паперово-грошової маси, мінімальні тимчасові витрати

й економія живої праці. Електронні платіжні системи та засоби як фінансовий інструмент постійно вдосконалюються, розширюється сфера їх застосування, збільшується набір послуг, які надаються з їхньою допомогою. Однак як всякий високоприбутковий бізнес, особливо у сфері грошового обігу, вони давно стали мішенню для злочинних посягань. При цьому розширення спектра послуг, що надаються у сфері безготівкової системи розрахунків, неминуче призвело до змін і у структурі злочинності.

Будь-який з компонентів системи електронних платежів потенційно має вразливості, викликані як помилками в налаштуванні систем, невмінням або небажанням використовувати більш безпечні технології та протоколи, так і помилками в реалізації механізмів захисту. У результаті шахраї можуть використовувати ці слабкі місця для отримання контролю над об'єктами систем електронних платежів. Основними об'єктами «інтересу» шахраїв стають платіжні термінали, сервери учасників платіжних систем – операторів і агентів, шлюзи у суміжні платіжні системи – банківські, системи електронних грошей, грошових переказів тощо.

Розслідування зазначеного виду злочинів можна віднести до категорії складних, що вимагають комплексного підходу. Досить часто причиною низької якості розслідування такого виду злочинів є помилки правозастосування, недостатня професійна підготовка слідчих з розслідування злочинів зазначеного виду, в тому числі в процесі проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема допиту. Така ситуація зумовлена такими факторами: адаптацією злочинців до оновлення і ускладнення механізму функціонування безготівкової форми розрахунків; винаходом нових форм маскування злочинів; вмілим використанням у злочинній діяльності технічних інновацій. Усе це зумовлює виникнення серйозних проблем, з якими стикаються правоохоронні органи під час розслідування такого виду злочинів.

Стан дослідження. Проблемам тактики проведення допиту свої роботи присвятили такі вчені, як: Ю.П. Аленін, В.П. Бахін, Ю.М. Грошевий, Т.М. Домбровольська, В.А. Журавель, О.В. Капліна, В.О. Лазарева, О.В. Победкін, О.Р. Ратінов, В.В. Романюк, О.Б. Соловйов, С.В. Тетюєв, В.Ю. Шепітько, М.Є. Шумило, Б.І. Хасан та інші. Основні з них нині здобули характер загально-визнаних тактичних прийомів. Однак, на нашу думку, для розслідування кримінальних правопорушень, скоєних з використанням електронних платіжних засобів і систем, наявності та використання тільки загальних рекомендацій, що стосуються тактики проведення допиту, не досить.

Мета статті. У зв'язку з цим метою статті є необхідність проведення комплексного дослідження особливостей тактики допиту підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень, скоєних з використанням електронних платіжних засобів і систем.

Виклад основного матеріалу. У слідчій практиці протидії суспільно небезпечним діянням найпоширенішим способом отримання відомостей є допит. Згідно зі ст. 224 КПК України, допит – це слідча (розшукова) дія, яка проводиться уповноваженою особою у встановленому законом порядку і спрямована на отримання в усній або письмовій формі від свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, експерта відомостей щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження [1]. Допит є одним з найважливіших елементів комплексу першочергових слідчих (розшукових) дій, які проводяться на початковому етапі розслідування будь-якого злочину, в т. ч. і розслідування кримінальних правопорушень з використанням електронних платіжних засобів і систем.

Носієм значної кількості інформації, що має істотне значення для розслідування, є підозрюваний. Готуючись до проведення допиту цієї процесуальної особи, слідчий повинен визначити: предмет допиту; докази і матеріали,

які можуть бути використані для його викриття; послідовність проведення допитів за наявності декількох підозрюваних; сформулювати питання і визначити їх порядок і послідовність.

Предмет допиту визначається обставинами, що підлягають доведенню і передбачуваним ступенем обізнаності в них допитуваної особи [2]. Предметом допиту у розглянутій нами категорії кримінальних правопорушень є: обставини, пов'язані із самою подією злочину (час, місце, спосіб, наслідки і т. д.); обставини, що підтверджують або спростовують винність конкретних осіб і мотиви їхніх дій, що впливають на ступінь і характер відповідальності підозрюваного; обставини, що стосуються характеру і розміру шкоди, завданої злочинцем, і т. п. Але специфіка злочинів вимагає доповнення такого переліку більш конструктивними даними, а саме: з'ясуванням питань, що стосуються технічних аспектів підготовки та реалізації злочинних намірів; відомостей про потерпілу сторону, порядок проведення електронних розрахункових операцій, технічні і конструктивні особливості комп'ютерної системи, яка піддавалася впливу, засоби комп'ютерної техніки, які використовувалися злочинцем під час скоєння злочину, та ін.

Розслідування злочинів, скоєних з використанням електронних платіжних засобів і систем, має низку особливостей, що накладає відбиток на процес проведення всіх слідчих (розшукових) дій, включаючи допит. До таких особливостей можна віднести: особливості допиту членів злочинного угруповання (позаяк часто у схему скоєння злочину залучені кілька осіб, чия діяльність чітко розмежована: збір інформації про електронні гаманці, злом гаманців, переведення в готівку грошей і т. д.); особливості залучення до допиту фахівця і безпосередньо допит самого фахівця.

Відмінною рисою тактики підготовчого етапу допиту під час розслідування злочинів, скоєних з використанням електронних платіжних засобів і систем, є рекомендація щодо залучення фахівця для консультацій із постановки питань перед допитуваними особами. Для цього слідчому необхідно зібрати якомога більше інформації про роботу самої електронної платіжної системи, способи захисту «грошових» переказів, функціонування електронних гаманців, розуміти рівень знань усіх передбачуваних або встановлених учасників таких транзакцій. З цією метою і необхідні консультації з фахівцями або експертами. Слідчий повинен встановити передбачувану обізнаність допитуваних осіб про обставини справи і визначити їх місце і становище в злочинній групі [3].

Натепер у слідчого є великі можливості з використання даних з мережі Інтернет для збору інформації про осіб [4]. Загалом у Інтернеті слідчий може встановити коло знайомих підозрюваної особи за фото та історіями (короткі відеозаписи), встановити час і місце знаходження різних осіб, визначити сферу діяльності та інше. Це необхідно для збору додаткової інформації про допитуваних осіб. Наприклад, допитувана особа дає свідчення про те, що у неї немає навичок роботи з комп'ютером, вона не вміє ним навіть користуватися, а слідчий, попередньо вивчивши її профіль у соціальних мережах: частоту користування, періодичність постів, може припустити, що особа дає неправдиві свідчення. З урахуванням усіх перерахованих особливостей необхідно скласти детальний план допиту.

Як було сказано вище, тактика допиту буде відрізнятися залежно від суб'єкта, який підлягає допиту: свідок, потерпілий, підозрюваний/обвинувачений.

Розглянемо особливості допиту кожного суб'єкта. Як свідок можуть бути допитані працівники платіжної системи, оператори зв'язку та інші учасники, які опосередковано через посадові обов'язки беруть участь у переказі електронних платіжних систем або обслуговують платіжні системи. Крім цього, як свідки можуть бути допитані знайомі потерпі-

лої особи, які можуть підтвердити факт наявності у потерпілого електронного гаманця і готівки на ньому.

Під час допиту свідків, як правило, з'ясовуються такі питання: за яких обставин свідок спостерігав злочинців (процес скоєння злочину); яку роль виконував кожен із співучасників злочину; чи знає свідок, яку мету переслідував обвинувачений [5]. Оскільки йдеться про злочини, що здійснюються з використанням електронних платіжних систем, і момент списання електронної готівки з рахунків зазвичай відбувається в платіжній системі, його неможливо відстежити. У зв'язку з цим такі питання не завжди можуть бути інформативними. У свідків під час допиту необхідно з'ясувати всі обставини у справі, які їм відомі: наприклад:

- в який час і з якої адреси був запит про вхід у систему;
- чи є система охорони;
- чи були помилки під час введення пароля;
- чи мали місце подібні прояви раніше і т.д.

У такому виді злочинів не завжди першою слідчою (розшуковою) дією є огляд місця події (як під час розслідування інших категорій справ [6, с. 177–178]). Як правило, розслідування починається саме з допиту потерпілого, в ході якого встановлюються обставини скоєного злочину. Потерпілими у таких злочинах можуть бути: особа, власник електронного гаманця або електронної готівки; або власник самої платіжної системи (якщо злочин спрямований проти роботи платіжної системи). Допит потерпілого спрямований на встановлення обставин справи (час скоєння, сума збитку, спосіб здійснення і т.д.). У ході допиту слідчий ставить питання в т.ч. щодо того, хто, як і коли дізнався про скоєний злочин.

Окремого розгляду заслуговує допит підозрюваних, обвинувачених. Оскільки тактика допиту цих суб'єктів схожа, розглянемо особливості і щодо підозрюваних, і обвинувачених. Як правило, розглядувані злочини скоюються групою осіб, отже, необхідно не тільки отримати доступ до електронних гаманців (за допомогою апаратних засобів або шляхом «вивідування» логінів і паролів), але і вивести електронні гроші з платіжної системи, тобто перевести їх у готівку.

З огляду на інформаційні дані підрозділів кіберполіції України, В.Д. Никифорчук виокремлює таких осіб злочинної групи, як [7, с. 71]:

- аналітик (вивчає ЕРС і їх недоліки, виявляє уразливість платіжних систем);
- програміст (готує програмне забезпечення на замовлення аналітика);
- тестер (перевіряє створене програмістом програмне забезпечення, апробовує його);
- користувач технології (особа набуває програмне забезпечення для розкрадання електронних платежів як з електронних гаманців, так і безпосередньо з електронних платіжних систем);
- організатор переведення в готівку (особа, що організовує виведення електронних платежів у готівковий і безготівковий оборот).

Під час підготовки допиту підозрюваного або обвинуваченого необхідно вивчити матеріали справи і особистості кожного з них з метою уточнення ролі і місця кожного з них. Слідчий повинен враховувати всі правила КПК України щодо проведення допитів підозрюваних і обвинувачуваних (як і будь-яких інших суб'єктів), і виключати порушення прав допитуваних осіб [1].

Під час допиту обвинувачуваних (підозрюваних), що входять у злочинні групи, можна використовувати такі тактичні прийоми [8, с. 153]: 1) спочатку допитувати того з них, стосовно кого є вагомі докази його приналежності до злочинного формування; 2) шукати серед обвинувачених (підозрюваних) слабку ланку; 3) використовувати конкретну слідчу ситуацію і пояснити допитуваному прагнення інших членів групи перекласти всю відповідальність на нього.

Обвинуваченим (підозрюваним) можуть бути поставлені питання, які можна класифікувати залежно від етапів процесу проникнення у електронні системи і розкрадання електронних платіжних засобів. Такі питання ставляться в опитувальних листах, по них можуть бути виявлені роль кожного члена угруповання, особливості поділу праці в ланцюжку злочинного діяння. Н.В. Оліндер пропонує виділяти чотири групи питань [8, с. 153]:

1) з підготовки та організації проникнення в платіжну систему. За цією групою можуть бути поставлені такі питання:

- кому належить ідея створення групи;
- хто фінансував заходи; хто і яким чином «замовив» виявити вразливість платіжної системи;
- у чому полягають обов'язки всіх членів груп;
- з ким із злочинної групи був знайомий допитуваний особисто, а з ким тільки за листуванням;
- ніки (унікальні мережеві імена), логіни, паролі та інше;
- випадково або спеціально виявлена уразливість платіжної системи.

2) за особливостями і способами виготовлення програмних продуктів. У цьому блоці можуть бути поставлені такі запитання:

- на якому обладнанні був виконаний програмний продукт;
- хто є замовником;
- на чому заснований програмний продукт;
- хто оплатив розробку програми;
- чи можна і якщо так, то яким чином ліквідували сліди використання програмного обладнання, і т.д.

3) за особливостями зняття і перекладу електронних платіжних систем з електронних гаманців і рахунків клієнта на рахунки злочинної групи або її окремих членів. У цій групі поставленими запитаннями можуть бути такі:

- де взяла програму особа, у якої її придбала;
- хто порадив скористатися програмою;
- як відбувалася настройка апаратних засобів;
- чи була, і якщо «так», то в чому полягала «система безпеки», що дозволяє уникнути відповідальності;
- які зміни були проведені в ПО в момент затримання або після нього, яким чином.

4) з переведення в готівку електронної готівки. У четвертій групі питань можна поставити:

- через які системи проходило переведення в готівку;
- хто розробив схему переведення в готівку;
- з якою періодичністю проходило переведення в готівку;
- з використанням яких ресурсів проходило переведення в готівку.

Таким чином, особливість тактики допиту підозрюваних або звинувачених у скоєнні злочинів з використанням електронних платіжних засобів полягає в тому, що поставлені питання повинні відображати специфіку дій і взаємин між окремими учасниками злочинної групи. У зв'язку з цим, приступаючи до допитів під час розслідування злочинів, скоєних з використанням електронних платіжних засобів і систем, слідчому необхідно насамперед визначитися щодо можливої ролі та необхідної інформованості у осіб, які потрапили в його поле зору.

У провадженнях такої категорії під час допиту обвинувачених з'ясовуються такі обставини:

- яким чином сталося проникнення в електронну платіжну систему (шляхом безпосереднього доступу) через комп'ютер (апаратний засіб) потерпілого або шляхом підключення по мережі;
- від кого і яким чином отримана інформація про електронні гаманці власника (-ів);
- яким чином був подоланий програмний і технічний захист електронної платіжної системи або конкретного електронного гаманця;

- чи була здійснена реєстрація електронних гаманців? Якщо «так», то яким чином;
- чи використовувалися при цьому будь-які документи, що посвідчують особу;
- кому передавалися відомості, отримані шляхом доступу до електронної платіжної системи або електронних гаманців;
- як здійснювалося знищення слідів незаконного втручання до електронних гаманців або електронної платіжної системи;
- як часто здійснювався доступ до електронних гаманців або електронної платіжної системи;
- чи відомі обвинуваченому особи, які займаються подібною діяльністю;
- чи входить у коло функціональних обов'язків обвинуваченого робота з інформацією про електронні гаманці або електронні платіжні системи і т.д.

Для визначення всього кола питань слідчому так само може знадобитися залучення фахівця для роз'яснення та грамотного складання питань. Це зумовлене такими факторами:

- по-перше, допит обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого, свідка супроводжується вживанням цими особами великої кількості особливої та специфічної лексики, пов'язаної з використанням комп'ютерної техніки, інших апаратних засобів, а також дії самих платіжних систем, отже, необхідно залучення фахівця з комп'ютерної техніки, який може здійснити «якісний переклад» на процесуальну мову. Залучення фахівця з електронних розрахунків необхідне для уточнення інформації щодо порядку здійснення транзакцій з метою своєчасного виявлення неправдивої інформації;
- по-друге, наявні специфічні в технічному аспекті способи вчинення злочинів з використанням електронних платіжних засобів і систем, елементи яких з великою ймовірністю можуть обговорюватися в ході допиту, і для

кращого з'ясування таких схем необхідний фахівець, який може зрозуміти і пояснити ці схеми.

Висновки. Удосконалення проведення окремих слідчих (розшукових) дій з урахуванням специфіки особливостей указаних злочинів є важливою умовою підвищення ефективності всього розслідування. Особливо це стосується проблеми ефективності проведення допиту. Особливості тактики допиту під час розслідування злочинів, скоєних з використанням електронних платіжних систем, стосуються більшою мірою підготовчого етапу допиту. Під час допиту підозрюваних, обвинувачених необхідно враховувати груповий характер злочину і в ході допиту з'ясовувати роль і місце кожного учасника злочинної групи. Для постановки питань рекомендовано залучати осіб, що володіють спеціальними знаннями.

Незважаючи на те, що допит є найпоширенішою слідчою (розшуковою) дією по всіх категоріях злочинів, слідчому необхідно враховувати збільшену активність злочинних груп, орієнтованих на використання електронних платіжних систем та вивчати і застосовувати у практиці проведення допиту спеціальні знання з галузі інформаційних технологій. У зв'язку з цим у ході підготовки до допиту слідчому необхідно: вивчити спеціальну літературу, проконсультуватися з фахівцем, проаналізувати результати огляду місця події, допитів інших осіб, а також результати наявних висновків експертиз.

Також слід зазначити, що належна організація підготовчого етапу у разі проведення допиту по зазначених кримінальних правопорушеннях, що включає набуття необхідних спеціальних знань у галузі електронних платіжних систем і засобів, порядку електронного документообігу, консультації з відповідним фахівцем, вибір певних тактичних прийомів під час допиту співробітників банку, потерпілого, підозрюваного (обвинуваченого), допоможуть співробітникам слідчих органів оптимально організувати розслідування зазначеного виду злочинів, прийняти обґрунтоване і законне рішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року № 4651-VI. / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
2. Габитова Э.Ф., Гареева Э.Р. Научно-практический электронный журнал «Аллея Науки». 2018. № 1(17). URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_32508741_62195718.pdf.
3. Коловоротный А.А. Особенности производства допроса подозреваемых и обвиняемых при расследовании организации преступного сообщества и участия в нем. *Вестник криминалистики*. Выпуск 1 (45). 2013 С. 59–63.
4. Олиндер Н.В., Гамбарова Е.А. Проблемные вопросы поиска и восприятия информации о человеке в сети Интернет и ее использование при расследовании преступлений. *Юридический вестник Самарского университета*. 2016. Т. 2. № 4. С. 55–59.
5. Шейфер С.А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. Самара : Изд-во «Самарский университет», 2004. С. 106–118.
6. Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов. / Под ред. В.А. Образцова. Москва : Юрист, 2001. 501 с.
7. Никифорчук В.Д. Протидія злочинам, учинюваним у сфері банківських електронних платежів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 258 с.
8. Олиндер Н.В. Некоторые особенности тактики допроса при расследовании преступлений, совершенных с использованием электронных платежных средств и систем. *Вестник Волжского университета имени В.Н. Татищева*. 2019. № 4, том 2. С. 148–155.